

egyetlen egy hallgató bukott meg papi szigorlaton javítóra. Ez idő alatt a jegyek három ízben változtak: 1879/80-tól kitűnő, dicséretes, kielégítő; 1882/83-tól: jeles, jó, kielégítő; 1888/89-től: jeles, jó, elégséges. Ez idő alatt vizsgálatot tett 64 hallgató; 24 jeles, 22 jó, 17 elégséges eredménnyel, 1 javítóvizsgálatra utasított. A jelesek és jók száma külön-külön felülmúlja az elégségesekét. A gimnáziumban a kitűnők és jelesek, illetőleg jelesek és jók száma 1886/87-ig emelkedő, ettől kezdve eső irányt mutat, a két, illetőleg három óra és egész évre bukottak száma nő. Végleg elutasított is akad — 4 év kivételével — évenként 1—1. A jelesek és jók száma együttvéve sem éri el az elégségesekét.

11. fejezet.

„Oskolamester“.

Falusi iskolák tanítóinak, vagy akkori kifejezéssel „az oskolamester“-nek képzése egészen a legutolsó időkig azonos volt a papokéval. Aki a filozófiai tanfolyamot elvégezte, az minden külön szakképzés nélkül képesítve volt a mesteri állásra. Sőt igen gyakran megtörtént, hogy a filozófiai kurzus elvégzése és a vizsgálatok letétele előtt küldettek ki mesterek eklézsiákba. Azonos előképzettségük hozta magával, hogy a mesterek bizonyos feltételek mellett átmehettek papi állomásra. Aki ezt akarta, jelentkezett a köri esperesnél s a zsinatot megelőző köri gyűlésen, az u. n. parciálison cenzurát adott, ami után következett a zsinati „vetélkedés“. Ez az átmenetel nemcsak nagyobb társadalmi megbecsülést jelentett, mellyel a „tiszteletes“ cím járt, hanem nagyobb fizetést és könnyebb megélhetést is. A hivatalokban s különösen a tanítás körül szorgalmas és érdemeket szerzett mestereket az egyház azzal szokta kitüntetni, hogy papi címmel és ranggal tisztelte meg, de rövid időre, 2—3 évre az 1733. évi kolozsvári főtanács végzése szerint ezt a kitüntetést nem kívánhatják. Csak hosszabb idei érdemes szolgálat adott jogot arra, hogy e kitüntetést kérhessék. Ilyen volt pl. e sorok írójának első tanítója, Pető Mózes szentgericei mester, később ottani pap.

Az 1606. évi kolozsvári zsinat végzése szerint, hogyha valamely mester alkalmasnak látszik a papi hivatalra, a papok, esperesek vagy a püspök rendelje meg, hogy gyakorolják magukat beszédek készítésében. Ugyanezt a rendeletet hozták az Almási püspök első háromszéki egyházlátogatása alkalmával, de hozzátették azt is, hogy saját maguk ne igyekezzenek papjaik ellenére ez állásokba, hanem várjanak a konzisztórium

rendeletére. Az 1725. évi repr. zsinat (jkv. 324. l.) végzése: „a mestereknek szabadságokban ne legyen, hogy sem egyszer, sem máskor papságra való menetelre valamely eklézsiának reménységet mutassanak, annál is inkább ígérkezzenek, hanem csak a szent konz. ordinációjától függjenek, esvén sokszor nagy prejudiciumok az mesterek papságra való ígérkezésekből az papoknak“. Az 1733. évi Főtanács (jkv. 366—367. l.) végül előírja a mestereknek a papi állásra való átlépés feltételeit és módozatait s „*formalis censurát*“ ír elő részükre:

1. Látván a gen. cons. sok atyafiaknak rendeletlenül és méltatlanul való promotiojukat az szent papi hivatalra s azután functiojukban sok defectusokat, egyenlő akarattal az egész konz. elvégezte, hogy ennek utána egy mester atyafi is sine singulari censura et approbatione S. Generalis Consistorii papságra ne admittáltassék. Az censurában pedig ilyen modalitas tartassék: 1. Az t. esperest t. assessorival s más atyafiakkal maga keze alatt levő mestereket considerálván, kiket alkalmasabbaknak látnak mind erkölcsaikre, mind tudományukra nézve, azokat magokkal vigyék el a zsinatban, vagy Consistoriumban és ott repraesentálván, az dioecesiseknek róluk való iudiciumát és testimoniumát, az gen. consistorium, vagy az szent zsinat előtt legyen *formalis censurajok*, de eruditione et capacitate maxime respectu religionis, quomodo scilicet sint fundati et exercitati in articulis fidei, qualesve habuerint mores et quomodo vitam hactenus instituerint.

2. Kiket az gen. cons. alkalmasoknak itél arra, hogy et salutari doctrina et vitae sanctimonia verbo et exemplo poscito gregi Domini praeesse, devoveálják magokat az szent papi functiora, az gen. cons. adjon a t. esperesteknek facultast, hogy necessitate interveniente papságra admittálhassa, más-képen senkit is az papi hivatalra ne bocsássonak t. esperest atyánkfiai.

3. Ez az praevia censura pedig ne praejudikáljon a consecratiokor végben menni szokott legitima censurának, mivel akkoron is mind életeket s magokviseleteket, mind religiojokban való fundáltatásokat, szent papságra való devotiojokat singulariter meg kell vizsgálni, hogy annál nagyobb circumspectioval lehessen consecratiójok.

4. Az Árkosi Benedek magyar munkája peniglen legyen minden censurára menő atyafival, mely is magáé és nem másé legyen, mivel annak előtte való üdőkben is imponáltatott volt, hogy minden mester atyafiak leírják, olvassák és tanulják. Ezen modalitas pedig minden protocolumokban beíratassék t. esperest, vagy notarius atyánkfiaitól.

E határozattal egy időben jutalmazni akarván „a szorgalmasan és épületesen sok időkig a tanító scholák mestereinek csaknem szüntelen való munkájokat és fáradságokat“, három érdemes tanítónak (ifj. Solymosi Konc Boldizsár tordai, Veres Pál almási és Árkosi Ferenc sárosi mestereknek) „az t. pap atyafiak között az dioecesisek assessori után mutat gradust és rendet“.

Az 1760. évi torockói zsinat előírta, hogy a papságra törekvő mesterek jelentkezzenek az esperesnél. Az 1775. évi kolozsvári Főtanács szükségesnek tartja e figyelmeztetést: mind a fungens, mind a vacans mesterek viseljék magukat úgy, hogy ad functiones altiores alkalmasak legyenek. Az 1804. évi Főtanács rendelte, hogy a candidatusok vizsgálat előtt hozza-

nak tanítóiktól tanulásukról és erkölcsükről hiteles bizonyítványt. Az 1813. évi kolozsvári Főtanács a papságra lépni szándékozó mesterektől azt kívánta, hogy ebbeli szándékukat írásban jelentsék, hogy a zsinatot megelőző partialison szigorlatra előállíttathassanak. Mindkét vizsgálaton Márkos György magyar nyelvre fordított Theologiai Compendiuma szerint kérdeztek. (1813 május 20. Főkonz. 107. jk. p.) Az 1833. évi zsinat foglalkozik a mesterek jobb móddal való kiképzésével és „serkentőül” azt a módot ajánlja, hogy a jobbak illő papsággal jutalmaztassanak. „A superintendencia éljen a szokásban volt törvényes authoritásával s midőn alkalmas mesterek vagynak, azok közül rendeljen, mint a kanon tartja, az ürességbe jött papságokra”. A szokás tehát idők folyamán elfelejtődött s most a zsinat mintegy előléptetesként és elismerésül felujítja.

Jelentékeny lépés történt az oskolamesterek képzése tekintetében az 1842. évi reformmal kapcsolatban. Minthogy azonban a népiskola célja elvi tisztasággal még nincs kitűzve s jóformán még mindig a gimnáziumra előkészítő iskolának tekintetik, ugyanez a zavar mutatkozik a mesterek és a gimnáziumi köztanítók képzése szabályozásánál is. Az 1840/41. évi téli vizsgálatok után Székely Mózes igazgató kihirdeti a tógások között, hogy aki köztanítóságra pályázni akar, annak a legközelebbi nyári vizsgálat alkalmával vizsgáznia kell latinból, geografiából, hazai történelemből és aritmetikából s csak az alkalmasak neveztetnek ki e hivatalra. A köztanítókat tehát a következő évre a nyári vizsgálatok után kinevezik s utasítják őket, hogy a nyári szünetet a pedagogarcha utasítása nyomán szakjaikban készülésre fordítsák. A jó köztanítók egy évnél tovább maradjanak hivatalukban s ha kitüntette magukat három évig szolgálnak, *akkor magukat érdemesített oskolamestereknek* tekintetnek és egyházi hivatalokra pályázhatnak a többi ifjak felett, különben pedig csak az egykorú diákok felett legyen elsőségük a kirendeltetésben.

A theologiai tanfolyamnak a filozófiától való különválasztását kimondó 1845. évi zsinati határozatot végrehajtó 1847. évi Főtanács az oskolamesterekre nézve kimondja: „*oskolamesteri hivatalra olyan ifjú, ki az egész theologiai tanfolyamot nem végezte, csak akkor rendelhető ki, ha az egész kurzust végzetek közül senki sem vállalkozik; de az ilyenek is, ha papságra pályázik, a közvizsgálatot és „szoros” vizsgálatot ki kell állnia*”. Elég gyakran megtörtént, hogy sükségtől kényszerítve az előirt tanulmányok elvégzése előtt rendeltettek ki állásokba. Az ilyenek aztán hosszabb-rövidebb szolgálat után visszamentek a kollégiumba, befejezték tanulmányaikat s a többi diákokkal szemben bizonyos előjogokat élveztek.

Mikor 1850 januárjában Heufler közoktatásügyi miniszteri biztos megkeresi az egyházi főhatóságot az iskolaügy rendezése tárgyában, az 1850 aug. 15—16-án Kolozsvárt tartott Főtanács a *tanítóképző intézetek* tárgyában föltett kérdésre a következőkben válaszol: „*Tanítóképző intézetünk a kolozsvári kollégium*“, ahol a papságra készülő ifjak magántanítványokkal láttatván el, a rektor és pedagogarcha felügyelete alatt a tanítóságra is kiképeztetnek. A kiválasztottak a gimnáziumi köztanítók tanításán megjelennek, ott egy év alatt a tanításban maguknak gyakorlatilag ismereteket szereznek, év végén köztanítónak felvétel végett jelentkeznek, az előljáróság a jelölteket megvizsgálja s az alkalmasakat köztanítókká kinevezi. Ez után a pedagogarcha rendelkezése alá kerülnek, az őket szakjukban tovább képezi, a tantárgyakra és módszerre nézve a szükséges oktatást és útmutatást megteszi. Az így elkészült köztanítók rendszeren 3 évig tanítanak s akkor papsággal jutalmaztatnak.

A népiskolai tanítók képzése tekintetében meg kell emlékeznünk még egy történelmi mozzanatról, amely az anyagi erők hiánya miatt sikertelen maradt ugyan, de mutatja, hogy a képzés eddigi módját nálunk is hiányosnak és ki nem elégtőnek tartották s csak az anyagiakon múlt, hogy megfelelő intézkedést nem tehettek. 1863-ban az udvarhelyi kör indítványt terjeszt be a kolozsvári kollégiumban egy „*tanítómesteri képezde*“ felállítására. A kérdés a nevelésügyi bizottság elé kerül, amely komoly megfontolás után sem kivihetőnek, sem szükségesnek (?) nem látja a következő okok alapján: Ifjaink a folytonos magán- és köztanítás által a nevelési és tanítási elvekbe s a gyermekekkel való helyes bánásmódba mindinkább belejönnek, mert „a gyakorlat a legjobb mester és mesteri képezde“. Aztán nálunk a mesterek papjelöltek is, a papi pályára pedig csak a theologiai kurzus, nem pedig a mesteri képezdében lehet elkészülni. Ahol eddig nagy költséggel felállították az „oly nagy zajt ütött mesteri képezdéket“, azt tapasztalták, hogy a következő korántsem felel meg a hozzájuk kapcsolt nagy reményeknek, sőt azilumává válnak a restségrehajló ifjúságnak. „Legfőképen“ pedig azért, mert költséges tanári erő szükségeltetnék s a költséggel az egyház nem rendelkezik. Ma már látjuk, hogy az okfejtésből csak az utolsó ok állhat meg. A többi csak leplezni akarja az igazi okot, a pénz hiányát, amely mindig akadály volt a fejlődésnek. De a gondolat mégis nyugtalaníthatta a vezetőket, mert az 1863. aug. Főtanács a kollégiumban a VI. o.-ban a *nevelést* a rendes és kötelezett tantárgyak közé rendeli felvenni.

1864. jun. 18.-án a nevelésügyi bizottság egy indítványt tárgyal, mely szerint az újabb tanításmóddal ismeretesebb

papok közül u. n. *körlelkészek* állíttassanak. Ezek teendője volna a falusi iskolák felügyelete és a *mesterek továbbképzése*. A bizottság fölöslegesnek tartja, mert az iskolák helybeli papok törvényes felügyelete alatt állanak s mert a belső emberek között könnyen surlódásra adhat alkalmat. Aztán a helybeli papnak sokkal jobban kezeügyébe esik az iskolára felügyelni. A nevelés ügyétől áthatott egyéni buzgalom és jóakarát tapasztalattal párosulva többet tesz bárminő mesterséges rendszereknél, főképp, ha azok csak papiroson maradnak. S hogy a papok az erélyes felügyeletért bántalmat szenvednek? Nemes ügyért az nem szégyen, hanem ellenkezőleg dicsőség.

Ilyen tervek és gondolatok röppentek fel egyházunk kebelében minden gyakorlati eredmény nélkül az 1868. évi 38. t. c. megalkotása előtti években. Ez a törvény kimondja, hogy ezentúl tanítói hivatalra csak olyan egyének képesítettek, akik valamely nyilvános képezdében az egész tanfolyamot bevégezték s oklevelet nyertek. A nem oklevelesek meghagyatnak ugyan, de kötelesek az iskolákat vizsgáló hatóság előtt tanításbeli jártasságukat igazolni, vagy nyári szünetben valamely képezdében póttanulásra köteleztetnek. Semmi más hivatalt nem viselhetnek. A felekezeti istentiszteleteken és temetéseken segédkezhetnek.

Az 1876. évi 24. t. c. megalkotta a népnevelési hatóságokra vonatkozó törvényt. Az új hatóságok a viszonyokkal nem számoló buzgalommal fogtak munkához. Sűrűn érkeztek az iratok, melyek kifogásolták a tanképesítő okmánnyal nem rendelkező mesterek működését. Az 1873. évi Főtanácson a püspök azt a kérdést veti fel: állami képezdékben végzett tanítójelöltek közül szükség esetén nevezhet-e ki mestereket? Az E. K. Tanács véleménye az, hogy „lehetne” ilyeneket ki nevezni, de minthogy ezek theologiai tantárgyakat nem tanultak, azzal a megszorítással, hogy papságra igényt nem tarthatnak s oklevelüket előbb be kell mutatniok. Ezt a véleményt a Főtanács elfogadja s utasítja Ferenc Józsefet és Marosit, kik Kolozsvárt és Keresztúrt a tanítóképzőben vallást tanítanak, hogy a liturgiát is tanítsák s a püspök lehetőleg ilyeneket nevezzen ki. Az E. K. Tanács a mesterek ügyében felírt a miniszterhez. Felfejtette, hogy képezdét végzetteket alkalmaz ugyan, de ilyeneket nem mindig lehet kapni; aztán nálunk a tanítók egyszersmind kántorok is és ezért kénytelen a püspök nem-képezdei növendéket is alkalmazni s kérte, hogy a püspök ki nevezési okmányát tekintse képesítési okmánynak. A miniszter azt válaszolta, hogy a kérés a törvény intézkedéseivel ellenkezően, nem teljesíthető. Ezért az E. K. T. 1877-ben megrende-
deli, hogy akik a népoktatási törvény életbeléptetése után ne-

vezettek ki, egy év alatt tegyenek tanképesítőt. A Tanács reméli, hogy csekélyen fizetett iskoláinkhoz is kapunk ilyen tanítókat, minthogy a végzett, de alkalmazást nem nyerő tanítójelöltek száma szaporodik. Ezt a célt szolgálta az az intézkedés is, hogy az 1880. évi Főtanács 53. sz. határozata szerint a kolozsvári áll. tanítóképző intézetbe felvett tanulók bennlakóknak felvétetnek az iskolába, fegyelmi tekintetben az iskolai törvények alatt állanak; vallásos énekekre és orgonálásra taníttatnak, ösztöndíjakban részesülnek, a májusi alap ösztöndíj kizárólag ilyeneknek adandó. Az okleveleseknek alkalmaztatásukig hely adandó iskolánkban, elemi tanulók mellé magán- és köztanítókul alkalmazhatók.

Idővel felekezeti iskoláink nagyobb része községivé és államivá lett. Ugyanilyen arányban nőtt a tanítók s apadott a mesterek száma. A püspök 1884. évi jelentése szerint „az iskola-mesterség inkább csak cím“, mert a községekben állami iskolák s tanítók lévén, tisztük alig terjed egyébre az énekvezérségnél. Az 1886. évi jelentés szerint iskolamestereink közül 39 tart felekezeti iskolát, 18 községi, 2 állami iskolánál van rendes, 8 segédtanítónak alkalmazva, 22 pedig csak tisztán énekvezér s legfeljebb még vallástanító, papjaink közül 13 egyszersmind tanító is. Az E. K. Tanács 1887. évi jelentése szerint 45 felekezeti népiskolánkban van 34 kántortanító, 11 paptanító; 68 községi vagy állami „iskolánknál“ mestereink közül alkalmazva van 24 rendes, vagy segédtanítónak, vagyis a 116 tanító közül egyházi főhatóság alatt álló van; 69.

1890. szept. 2.-án a főnök (anyakönyv 196. l.) feljegyzi a Főtanács intézkedései között azt, hogy a kollégiumi elemi iskolában „a tanítás — nem tudni miért — a papnövendékektől elvétetett és okleveles tanítókra bízott“. A főnök feltűnő naiv módon tudatlannak teszi magát. Jól tudja ő az intézkedésnek valódi okát. Ezután felváltva, — amint a körülmények engedik — papjelöltek és okleveles tanítók alkalmaztatnak. Így pl. 1893/94-ben az 1—2. el. osztálynál Incefi Samu okl. tanító, a 3. és 4. osztálynál 2 theologus alkalmaztatott.

Az oskolamesterek *felfogadására, elmozdítására, kötelesegeire, felügyeletére, viseletére, fizetésére* vonatkozó 17. századi intézkedések ezek:

A rektort, mint a papot is, a püspök elmozdíthatja a helyéről és más eklézsiába helyezheti át, ahová az eklézsia szüksége megköveteli (1601 jul. 15. tordai zs.). De az 1614. évi egyházközségi vizsgálási rend azt a lelkészt bünteti 6 frttal, aki iskolamestert fogadni elmulasztotta olyan helyen, ahol ilyeneket tartani tudnak. A szolgálatban marasztásuk, vagy meghívásuk advent vasárnapig megtörténjék s ezt az eklézsiák jelentsék az

esperesnek. Ha állásnélküli mester a felajánlott megbízást nem akarja elfogadni, az egyházi rendből zsinati határozattal zárják ki. A zsinaton jelen lenni kötelesek: „A scholamesterek is in posterum mindenkor jelen legyenek a synodusban az ő miniszterek mellett és engedelmességgel legyenek az ő minisztereknek. Ha peniglen ex contumacia et nulla accepta venia a seniore otthon maradna valamely moderator scholae, mulctabitur tertialitate (1592 dec. 12. tordai zs.). Mindenkor tisztességes öltözetben járjanak, a katona hegyes gallért letegyék és hajokat is katona módra ne vétessék, hanem fülöknek közepére érjen a hajok (Tóth id. m. XIII. 1.). Közvetlen hivatali felsősége a pap, aztán az esperes. „Senki iskolamestert ne fogadjon fel, ha csak azt előbb a saját espereséhez el nem vitte, ő azt megvizsgálta és külön tárgyalással és sajátkezű aláírásával az engedelmességre és az egyházi hivatalra magát el nem kötelezte. Az 1694. évi rendtartás szerint az esperesek kötelessége az iskolamestereknek úgy templomi, mint iskolai működéséről, úgyszintén életéről és szokásairól is vizsgálatot tartani.

Az 1614. évi vizsgálati rend szerint „az iskolamesterek az egyházi szabályzatban előírt kötelességeikről szorgalmasan megvizsgálандók, megigazítандók, megintendők és megbüntendők. Az alamizsnából 2—3 gyermeket tápláljanak, hogy velök a templomban énekelhessenek.

A mester a parciálison esküt tett. Miként a pap, ő is beköszöntő beszédet tartott az eklézsiában s ezzel foglalta el hivatalát. Teendői voltak: az énekvezérség s a passio éneklése, a tanítás, prédikálás, hivatalos levelek hordása (az u. n. cursoria) és a comitiva.

A kissolymosi mester 1800-ban, a háromszéki mesterek 1845-ben kérik a passio-éneklés eltörlését. Nem engedték meg, minthogy „az újítás könnyen káros következményeket vonhatna maga után“. (Boldogasszonyfalvi zsinat 1800. 44. sz. Almási zsinat 1845. 51. sz.) Az 1680. kolozsvári zsinat kimondja ugyanis: valakik innovatit cselekesznek proprio ausu, mester atyafiak közül szokatlan és vallásunkkal ellenkező éneket énekelnek, a templomban rithmizálnak, vagy halotti temetés felett újítanak, a corpore ecclesiae quoad functionem abscindáltassanak.

Ami a tanítást illeti, erre nézve következő utasítások adattak az idők folyamán: Az 1614. évi deliberatio szerint az egyházközségek szolgálói semmiképen se mulasszák el évenként a fiuk s még kevésbé a leányok tanítását a szokott helyen és időben, legalább Szentgyörgy napjától Szentmihály napjáig vasárnapokon a templomban teljesítvén hivatásukat. (Ez a vasárnapi vallásoktatás hiányait volt hivatva pótolni, különösen

a leányoknál. Ezek szerint téves az a nálunk általánosan elterjedt nézet, hogy a vasárnapi vallástanítás Angliából jött át hozzánk a 19. század 70-es éveiben). A lelkész kötelességévé tette az 1694. évi rendtartás gondoskodni arról, hogy az iskolamesterek évenként kétszer nyilvános vizsgát tartsanak 6 frt büntetés terhe alatt. Ha pedig az iskolamesterek kötelességüket teljesíteni nem akarják, 3 frt büntetést szenvednek.

Ezt a határozatot az 1722. évi szentábrahámi zsinat így ismétli: (Főkonz. jkve 298. l.) imponáltatik minden tanítómester atyafiaknak, hogy a comoediáktól abstineálván szorgalmasan tanítsanak, minden esztendőben kétszer, karácsony és pünkösöd előtt exament csináljanak. A határozat oka az volt, hogy Szentmártoni Simon nagyajtai mestert bevádolták, hogy vasárnap esperese híre nélkül komédiát csinált s arra „számos külső személyeket gyűjtött fel”. Most megbocsátja a hibát, de „a modo serio imponáltatik minden tanítómester atyafiaknak, hogy aféle formális comoediáktól abstineálván, az Arsoknak reguláira és bizonyos classicus authoroknak expositioira legyenek igyenest intentusok, aféle haszontalan intervallumokra nem excurrálván, minden esztendőben kétszer generale exament instituáljanak sub gravi animadversione S. Consistorii juxta canonem Discipl. Eccl.” Ez a rendelet tehát a tanítás idejét meghosszabbítja, a vizsgálatot húsvétról pünkösödre tolván ki. Az 1753. évi kénosi zsinat szintén ismétli a vizsgálatokra vonatkozó rendelkezést s hozzáteszi, hogy a mesterek naponként négyszer tartsanak leckét. Az 1811. évi Főtanács megállapítja, hogy sok szülő nem taníttatja gyermekét, akik így tanítás nélkül nőnek fel, amiért is az esperesek szigorúan őrködjenek, hogy ez ne forduljon elő. A vizsgálat idejéül (most csak egy) a Gergelynap utáni hetet tűzi ki s előírja, hogy a nagyobb eklézsiákban az inspektor-kurátor, esperes és egy asszesszor, a kisebbekben a köri jegyző, egy asszesszor, a falusi kurátorok s gyermekes atyák jelenlétében tartsák meg. Ezek tegyenek jelentést a konzisztóriumnak a tanulók kapacitásáról, előmenetelükről, micsoda leckéket tanulnak, mitől fogva, a tanítók hány gyermeket tanítottak, azok közül hányat, hová, mire bocsátották el. Ügyeljenek arra is, hogy a gyermekek idején küldessenek fel az iskolákba s a kanon szerint való idő előtt ne véteszenek ki.

Az iskolák felügyeletével a papok és esperesek voltak megbizva. Az 1661. évi dézsfalvi zsinat rendelte: a miniszterek a scholában minden esztendőben négyszer bemenjenek, megvizsgálván, a scholamester micsoda methodussal tanít és mennyire profietálnak keze alatt. A scholamesterek a religiót a tanuló gyermekeknek instillálják minden heteken. A minisz-

terek is az esztendőnek nagyobb részében — amint eddig is szokás volt — a falusi ifjúságot informálják a religióban és pietasban. Alias a pap 3 frtra, a mester 150 drra büntettetik. Ebből a rendelkezésből látszik, hogy a valláserkölcsi oktatás az iskolán kívül a felnőtt ifjúságnak is már akkor elő volt írva s a pap kötelességei közé tartozott. Az 1665. évi szentlászlói zsinat e határozathoz hozzáteszi: Ha a vizsgálatnak ellenszegül, 3 frt a büntetése. S ügyeljenek a mesterek, nehogy sok leckét adjanak fel és súlyos követeléseket támasszanak s ezzel a betű szeretetétől elidegenítsék a gyermekeket, ugyane büntetés mellett. Az 1753. évi kénosi zsinat ismételten rendeli, hogy a papok 6 frt büntetés mellett az iskolát látogassák és mikor az esperes kívánja, a mesterek szorgalmát, vagy hanyagságát igazolják.

A *leányok tanítása* ügyében az 1751. évi árkosi zsinat azt mondja, hogy a leányok a papnak a nyári és templombeli tanításért egy napszámot tartoznak fizetni, illetőleg dolgozni, ha nem akarnak fizetni, a kurátor tartozik úgy felhajtani, mint a papi bért. Akik nem járnak vakmerőségből tanításra, azokkal is megfizettesse. Ha a pap a tanítást elmulasztja, 6 frt a büntetése. Az 1774. évi kolozsvári főkonzisztórium az espereknek szigoruan meghagyja, hogy vizsgálateaik alkalmával a mestereket lelkiismeretesen megvizsgálják, a hanyagokat mindannyiszor megbüntessék, különben ők maguk bűnhődnek. Azt is meghagyja nekik, „hogy az eklézsiákban, ahol csak lehet, a leányoknak az oktatás és énektanítást bevezessék.

A gyermekek durva verése és a mester gazdaságában munkára fogása tiltva volt. Az 1725. évi kolozsvári konzisztórium rendeli: a scholamesterek tanítványaikat paraszti magok munkájokra, mezei robotára, marhák körül való forgolódásra, favágásra, vízfordásra s hasonlókra nullo sub praetextu applikálni merészeljék sub poena flor 3., hogy a tanulástól el ne vonattassanak; ha mégsem desistálnak, ab officio removeáltatnak. Ugyanez évi szováti zsinat mondja: Ha a mesterek kezek miatt a tanítványok kéket, vagy valami dagadást mutatnak, 3 frt, ha pedig vért, 6 frt a büntetésük. Az 1753. évi kénosi zsinat: a gyermekeket kézzel vagy fával ne verjék, csak pálcával, 3 frt büntetés mellett. Az 1773. évi kolozsvári konzisztórium ismét rendeli: a gyermekeket fával és puszta kézzel ne verjék, hanem korbácsot tartsanak, különben ad flor. 3. büntettetnek.

A 19. század elején készült ez az *utasítás*, mely a falusi tanítók tanításbeli kötelességeit a következőkben szabja meg:

Oskolamesteri instructio,¹ mely szerint falusi oskoláink mestereinek tanításaikat rendezniök és folytatniok kelletik.

A falusi oskolamesterek kötelességeinek két fő ágai vannak: egyik a gyermekek felkérése és arra bírása, hogy azok az oskolát gyakorolják; másik a tanítás.

Az elsőbbre nézve minden oskolamester ezeket tartsa meg:

1. Szentmihály napja előtt egy héttel tiszt. papjának jelentse, hogy a tanítás ideje elkövetkezett és kérje, hogy hivassa össze a presbiteriumot. Összehivatván azt Szentmihály nap előtt való vasárnap, azon gyűlésben a tiszt. pap előlülése alatt írják fel, kik és hányan legyenek a tanulásra járható gyermekek, mind fiuk, mind leányok.

2. Azon vasárnap, mely követi Szentmihály napi úrvacsoravételt, tartson a templomban egy hathatós prédikációt a nevelés vagy tanítás szükséges voltáról, a gyermekeket kérje fel s akik felmennek, azokat az alább megírandó módon tanítsa szorgalmatosan; de ha találatnának, aminthogy találatni is szoktak olyanok, akik a felkéréssel nem gondolván, fel nem járnak az oskolába, tehát:

3. Egy heti várakozás után maga személyesen menjen el minden fel nem járó gyermeknek szüleihez s azokat igyekezzék gyermekeiknek a tanulásra való küldésére kérni. Ha e sem használ s mégis lesznek restesek,

4. Egy hetet várakozván, a pappal egyetértőleg, küldje ki az egyháziakat s ezek által is az atyákat gyermekeik felküldésére serkentesse, akár legyenek fiú, akár leány gyermekei, megértetvén vélek, hogy azt ha önként nem cselekszik, felséges rendelés szerint külső tisztség által is szoríttatni fognak. Ha még így is maradnak ki némelyek, tehát:

5. A pap maga menjen ki az atyákhoz és mindent kövessen el kötelességek teljesítésére birni az atyákat és végre, ha ezzel is nem gondoló atyák találatnának,

6. Midőn vizitáció tartatik karácsony előtt az eklézsiában, a tiszt. vizitáló kommisszióknak adja fel a kezébe adott tanulható gyermekek listájából, kik legyenek azok a gyermekek, kik fel nem járnak, mely kommisszió a maga kötelességének fogja tartani, a presbiteriummal és a helybeli pappal, vagy az egész eklézsiával is egyetértőleg investigálni, mi okból nem járnak fel ezen gyermekek; s ha okaik elégségesen mentő erővel nem birnak, a kanon szerint megbüntetni, vagy külső tisztségnek által írni. Az oskolamester mindezen lépésekről vigyen jegyzést és karácsonykor a pappal és kurátorral subscribáltassa és azt a Gergely pápa napi examenekre a cenzoroknak adja be s csak így teheti magát mentté s bizonyíthatja meg, hogy a tanulás elmulása nem az ő hibája.

A második tárgyra nézt a mester kötelessége abból áll, hogy szorgalmatosan és értelmesen tanítson s mindent tégyen, amit a gyermekeknek jó nevelésekre szükségesnek ítél. Evégre tanítsa a gyermekeket a következőkre:

a) A sillabizánsokat és olvasókat sillabizálni és olvasni, vokabulumokra, vagy frazesekre, írni és Miatyánk, vagy parancsolatokra, énekelni.

b) A deklinistákat deklinálni és a deklináció reguláira, úgy, hogy azokat magyarul is jól értsék, a nagyobbakat egy kis expozícióra kollok

¹ Ezt az utasítást a tordaaranyosi kör jegyzőkönyvéből kiadta 1817 ápr. 1-én Ferenczi Mihály köri r. jegyző s a torockói iskola matriculájában, mely 1933 jan. 25-én a torockói egyházközség levéltárából bekerült a kollégiumi könyvtárba, az 59—63. lapokon olvashatjuk. Keletkezési idejét nem tudom, de úgy sejttem, hogy Körmöczi alatt készülhetett a 19. század második tizedében.

viumból, vallásra, énekekre, írásra, számolásra, u. m. számok írására és kimondására és vokabulumokra.

c) A *komparistákat* komparálásra és annak reguláira, deák expozícióra, éneklésre, a számolásból pedig legalább a négy első operációkra, a vallásból a Szenthistoriára, vagy kis katechezisre.

d) A *konjugistákat* konjugációra és annak reguláira, amelyekhez tartoznak a preteritumokról és szupinumokról írt regulák is, deák expozícióra a kollokviumból, melyben előforduló szókat deklinálják és konjugálják azok tulajdonságai szerint, kis katechezisre, a vallásból énekekre, a számolásból, valamint a négy első operációkon feljül is, u. m. forintok, garasok, xferék öszveadásáról.

e) Az *etimologistákat* az etimológiára egészen a szintaxisig, minden héten legalább két stílust, ha lehet, többet is diktáljon s ezeket írassa *Stylianale*-ba, hogy a censurának Gergely pápa napkor eléadathassanak, deák expozícióra a kollokviumból resolálva, itt már a németet is kezdje tanítani, a nagy katechezisnek felét, éneket, az arithmetikát az heterogenia kvantitásokig, ezeket is beleértve, precepta morum, Erdély geografiája, akiktől több kitelik, a historiából is valamit.

f) A *sintaxistákat* a sintáxis reguláira; deák expozícióra, a Cornelius Neposból resolválva és konstruálva, németre is expozícióval együtt, ezt is resolválva; stílust hasonlólag legalább kettőt hetenként, ha lehet, többet is diktáljon, melyeket stílionaléba írasson be tisztán, hogy az examenben exhibeálhassanak, a nagy katechezist végig tanítsa, még pedig megmagyarázván a nehezebb tárgyakat benne, éneket, számvetést még a heterogenea kvantításokon is feljül valamit, vagy bár ezekig ugyan jól, Praecepta Morumot.

Mindezen klasszisokban ha a gazdaságról is tanulhatnának valamit, úgy a magaviseletről is, jó lenne és dicséretes.

Ezeket pedig mind úgy tanítsa, hogy Gergelypápa-napkor vagy után közönséges exament adjon. Erről való rendelkezését a prelaturának, midőn az idő közelít, a papnak adja tudtára, valamint az eklézsia több tagjainak és a kurátornak is, nemkülönben a gyermekes atyáknak, így egyetértőleg szokott szolemnitással tartsa az exament, abban a stílionalékat, írásokat, valamint a gyermekek felhívására és idézésére tett lépéseiről vitt és subscribált jegyzéseit adja be.

Nyáron által ügyeljen, hogy az iskola épületei, ha hol hiányosak volnának, felépíttessenek, minek előtte a tanítás ideje elkövetkeznék s azt annyira sűrűsse, hogy akkor felépítve találtassék.

A leánygyermeket tanítsa olvasni, írni, számvetésre, vallásra és énekekre, akiknek többet taníthat, valamint a helyes magaviseletről, vagyis praeecepta morumot magyarul és egy kis geografiára.

A mesterek egyik teendője volt a *prédikálás*. Az 1694. évi rendtartás szerint ha az iskolamesterek istentisztelet tartására is alkalmasak, évenként legalább háromszor ők tartanak istentiszteletet; mikor pedig a lelkész fontos ok miatt távol van, kötelesek úgy a könyörgéseket, mint az istentiszteleteket megtartani 3 frt büntetés terhe alatt. Ha azonban a lelkész attól való féltében, hogy az iskolamester az ő dicsőségét magához ragadja, megengedni ezt nem hajlandó, 6 frt a büntetése.

A mesterek teendője volt a hivatalos levelek hordása (*cursoria*). A hivatalos leveleket vagy a papok maguk, vagy a mesterek vitték; vagy hatóságuk alatt levő személyektől küldötték. Mert ők a felelősök s ha hiba esik, a pap 6, a mester

3 frtot fizet (Szentgericei zsinat 1756.). Ha a mester a konzisztórium hivatalos levelei vitelében hanyag, 6 frtot, ha esperesiben, 3 frtot fizet, másodízben két annyit, harmadszor hivatalát veszti. (Derzsi zsinat 1783. 27. sz.). Cursoria kétféle volt: *brevis* és *longa*. *Brevis*, mikor egyik eklézsiából a másikba, *longa*, mikor a körből egyenesen a Főtanácsba, vagy zsinatra kellett a hivatalos leveleket vinni. Az újévi kurzória költségét csak a papok hordozzák, a többi kurzóriával (mind a rövid, mind a hosszúval) csak a mesterek tartoznak rendre s egymást felváltva (Tarcsafalvi zsinat 1785.). Akik a hivatalos leveleket nem viszik, az esperes függessze fel hivataluktól s jelentse a képviselőtanácsnak (Nagyajtai zs. 1786.). Az esperesek a vétel és indítás napját írják fel, arról vezessenek jegyzéket és évenként mutassák be a konzisztóriumnak. (Dicsőszentmártoni zs. 1787. 176. sz.). A hivatalos leveleket gyorsan kell vinni, a konzisztóriumét és püspökét 6, az esperesét 3 frt büntetés terhe alatt s minden állomásra fel kell tenni a vétel és indítás napját 1 frt büntetés mellett. (Kolozsvári Főtan. 1805. 29. sz.) A *longa* cursoriát minden pap tartozik fizetni az *ordinarius* cursornak s akkor ez felelős. (Kolozsvári Főtan. 1811. 11. sz.) A Főtanácsokra hivatalos leveleket kihozó mestereknek az esperesi *viaticum*nak a *partialis* által meghatározandó része adatik, kivéve az Aranyos kört, mert onnan könnyen beküldhetik. (Kolozsvári Főtan. 1846. 23. sz.). A hivatalos levelek szállításának ezt a módját az tette szükségessé, mert hivatalos leveleinket a postára nem vették fel. Később a Kolozsvárra küldendő levelekre nézve a *cursoria longa* megszűnt, mert vagy az esperesnek, vagy a köri jegyzőnek, vagy egy székbirónak meg kellett jelennie s ez a leveleket is vitte. De a *brevis cursoria* ma is fennáll — mondja Mikó 1860-ban — és ez nem is lehet másként, mert egyik eklézsiától a másikig posta nem lévén, nincs más út a közlekedésre.

Másik teendője volt a mestereknek az ú. n. *comitiva*. Kisérniök kellett ugyanis az esperesi vizsgálószéket eklézsiáról-ekléziára s eközben olyan félig-meddig szolgálai teendőket kellett végezniök. Ez a törvény 1733 óta áll fenn. Az 1733. évi kolozsvári Főtanács mondja: A mesterek, non exceptis etiam vacantibus, míg szabadságban vagynak, tartozzanak esperes atyánkfiai mellé *comest* rendelni s adni sub poena inobedientiae akkor, mikor a közönséges hivatalban kételenítettnek valahová menni. Esperes afia peniglen comesének intertentiójára viseljen gondot. Az 1749. évi nyárádszentlászlói és 1759. évi konzisztórium ez alól egy kivételt tesz: az esperes mestere *comitivával* nem tartozik, sem hogy maga helyett fogadjon; sőt mikor az esperes öregsége miatt helyette a *notarius* fáradozik,

ennek mestere sem. Ma mosolygunk ezen. De nem szabad elfelednünk, hogy a „mivelt nyugaton“ is ilyen, vagy ehez hasonló volt a tanítók helyzete. Németországban a 18. század közepéig harangozók, bukott mesteremberek, községi szolgák, patrónusok inasai és katonák a falusi iskolákban a tanítók. Poroszország a 19. század közepén a tanítók anyagi helyzetén azzal kívánt segíteni, hogy csupán nekik engedte meg falvakban a szabómesterség felállítását, mellyel életfenntartásukat biztosították.² A felső fehérvári mesterek 1804-ben (Főt. jk. 19. p.) kérték a comitiva könnyítését, de sikertelenül. 1816-ban a keresztúrköri mesterek a parcialishoz folyamodnak azzal a kérelemmel, hogy a terhes őszi comitiva töröltessék el; vagy ha ez nem lehetne, legalább könnyítsék s a főkonzisztóriumba való menetel alkalmával a viaticum és comitiva-terhek a mesterek és kántorok jövedelméhez szabassanak. A parcialis nem menti fel teljesen, de könnyíti terhüket annyiban, hogy csak a szomszéd eklézsiába tartozzanak comitivával. A kérdés a Főtanács elé kerül azzal a jelentéssel, hogy a köri praelatura kéri a régi mód visszaállítását, vagy amint más körökben is van, ha a mesterek maguk nem köteleztetnek is, de a felfogadandó kísértőt fizessék együtt. A Főtanács nem menti fel őket, de mert hosszas távollétük káros az iskolára, másfelől meg a comes eklézsiáról-eklezsiára való szüntelen változása alkalmatlan, megengedi, hogy mint más körben, a felfogadott comest itt is a mesterek fizessék. Az 1850. évi aug. kolozsvári Főtanácstól a keresztúrköri iskolamesterek azt kérték, hogy mentessenek fel az ú. n. vizitációkori comitiva megváltása s a körlevelek hordozásának terhe alól. Egyben jelentik, hogy a köri közgyűlés határozata alapján minden eklézsia úgy fog harangozót fogadni, hogy az tartozzék a körleveleket hordozni. A Főtanács nem határoz, hanem a köröktől kér véleményt a comitiva megváltásának megszüntetése kérdésében. A körlevelek hordozásában azonban ragaszkodik a régi rend megtartásához. Az 1851. évi szept. 1—3-iki zsinati Főtanács (26. jk. p.) megszünteli a comitivaváltásnak mesterek által való fizetését s határozza, hogy a 15 váltó kr. comitivaváltás csatoltassék az eklézsiák által a vizsgálat alkalmával adni szokott tiszteletdíjhoz. A levélhordásra nézve a régi rend hatályban marad. Az 1855. évi szept. 2-iki kolozsvári Főtanács (15. sz. a.) helybenhagyja a Miklós-várköri parciális azon határozatát, hogy az eklézsiák a harangozókat a körlevelek hordozása kötelezettségével fogadják s tudomásul veszi azt a jelentést is, hogy az minden nehézség

² Kozma Ferenc: A népiskola, Ker. Magvető, 1870.

nélkül életbe is lépett, anélkül azonban, hogy ez a többi körök szokásait érintené.

Ma mosolygunk azon a rendelkezésen, amely néhány eklézsiába ujonnan kiküldött mesternek a házasságot megtiltotta egy időre. Ezeknek 3 évig házasodni 12 frt büntetés terhe alatt meg volt tiltva. De akik az iskolába visszatérnek s azután ismét kirendeltetnek, megházasodhatnak. (Sárosi zsin. 1669.). Az idejüket kitöltött nőtlen mesterek karácsony előtt tartoznak bemenni az iskolába. (Ádámosi zs. 1695). Mi lehetett ennek az intézkedésnek az oka? Úgy sejtem, hogy sokszor a süketektől kényszerítve nem végzett embereket kellett kirendelni, akik megízlelvén a rideg iskolai fegyelem után a falusi önálló élet kényelmeit, egy-kettőre megházasodtak s iskolai pályájukat vagy bevégeztelenül kellett félbeszakítaniok, vagy ha folytatni akarták volna tanulásukat, különböző nehézségekbe ütköztek volna. Hasonló rendelkezés állott fenn az erdélyi ev. egyházban is. (Teutsch, Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen, II. 106.). Innen, hogy régi írásokban gyakran találjuk a mester név helyett a „deákot“. Innen az is, hogy az ilyen visszatért „deákokkal“ sokszor meggyűlik a baja a cétusnak és az előjáróknak. Előjogokat igényelnek maguknak, amiből egyenetlenségek származnak. És innen, hogy Almási püspök panaszol Kolozsvári Dimén Pál rektorra, akivel egyetlen rektorrendelést veszekedés nélkül elintézni nem tud. És Szent-Ábrahámi rektor egyenesen a Főtanács rendelkezése ellen tiltakozik, amely az ő tudta nélkül rendelkezett egyházban. Némely eklézsiákban mindig csak nőtlen mesterek szolgálhattak. Ezek: Árkos, Szentiván-Laborfalva, Bölön, Nagyajta, Hévíz, Szentábrahám, Szentmihály, Derzs, Vargyas, Homoródszentmárton, Csíkszentmárton, Szentlászló, Sáros, Dicsőszentmárton, Kövend, Bágyon, Kolozs, Torockó. (Szentgericei zsinat 1672.). „Ha megházasodnak, tovább nem patialtatnak azon eklézsiákban. Ha az eklézsia ez ellen akadékoskodnék, nőtlen mestert nem akarván vinni, post singulas admonitiones a seniorok 3 frtot exequáljanak az eklézsián. Ha a seniorok negligálnák, rajtuk a püspök duplumot végyen.“ Ennek az intézkedésnek oka az volt, hogy a családi gondoktól el nem foglalva, nagyobb odaadással láthatnak dolguk után, amint a zsinat mondja: „Mivel szemünkkel látjuk, hogy a házas mesterek elhülvén a tanítástól, iskoláink igen megfogyatkoztanak.“ Mikor Mikó 1860 körül a kanonokat összegyűjtötte, ez a törvény már el volt avulva.

Nehezen lehet ma átlátni annak a törvénynek helyességét, amely a mesternek csak *félszavazatot* biztosít választások alkalmával. Nem is sokáig lehetett érvényben, mert 1773-tól — mikor az emberi jogok szele már nálunk kelet felé is fújni kezdett s

megérintette a lelkeket — a vizitáláskor a mesternek is egy szavazata van, mint a papnak. (Kolozsvári Főtan. 1773.).

A szülők a tanításért a mesternek *tandíjat* fizettek. Az 1725. évi szovátai zsinat azt mondja, hogy az atyák a tanításért fizetni tartoznak. 1730-ban a konzisztórium rendeli: ab antiquo ilyen usus observáltatott a gyermekek tanításáért való fizetésben, hogy az initiationsoktól adjanak 25 drt, a rudimentistáktól 50 drt, az etymologistáktól és syntaxistáktól 1 mfrtot. Mely dolog a modo in posterum így usurpáltassék a mi ekléziáinkban is. Ezt pedig nem úgy kell érteni, hogy ha az atyák *ultra* többet adnak, a mester atyafiak el ne merjék venni, hanem hogy magok *mordicus* többet ne erigáljanak, hanem a *declarált* *salariummal contentusok* légyenek.

1731-ben felvetődik a kérdés: vajjon a mester a pap gyermekeit tartozik-e fizetés nélkül tanítani. A határozat: Mint-hogy a pap és mester egymás terhét tartoznak hordozni és a mester szükséges dologtól elvonatván, a pap tartozik a scholának is gondját viselni, tetszett a *partialisnak*, hogy a pap maga mesterének gyermektanításért *ex debito* nem tartozik fizetni; mindazáltal illendő dolog, hogy jóakaróját mutassa a mesterhez; másként ha olyan magának való pap találtatnék, aki épen semmi jóakarattal nem akarna mesteréhez lenni, a mester is ne tartozzék a pap gyermekét tanítani. Ezenkívül a *sabbatalét* mester afiai szorosán ne exigálják, annyival is inkább veréssel, hanem, amikor lehet, a gyermekek is vigyének vagy egy tojást, vagy valamit, amivel az atyák a gyermektanításért megfizetnek. Versadásért fizetést ne vigyének, se karácsonyi kantációból részt. Ha lakodalmat dekantáltatnak, annak harmadát. Az hallgatók nevük napjokon való salutálástól *supersedeáljanak*. (1731 június 26. derzsi zsinat.) Az 1774. évi kolozsvári konzisztórium határozata: A mester atyafiaknak a nem tanításért nem leszen *mentségek* azért, ha nem fizetnek is, mert van annak megvétele útja és ha rendes időben nem mennek is fel a gyermekek a scholába, itt is lehet *prudenter* többre menni. Az 1786. évi nagyajtai zsinat meghagyja az *espereseknek*, szorosán vigyázzanak, hogy a papok az iskola gondviselésében, mint a lányok tanításában, az egyházi fegyelem körül, ami a kanonokban elő van írva, lelkiismeretesek legyének, s a szülők a mestereknek az illő *Minervált* megadják. Azok a mesterek, kik oskolát nem tartanak s a tanításban *restek*, csupán kántori fizetést kapnak (1804. évi kolozsvári konzisztórium). Az oskolatartásra alkalmas, de azt elmulasztó kántorok is csak fele bért kapjanak, a másik fele *ad usum publicum* fordítottassék (1804. évi konzisztórium).

A felekezeti iskolák elsorvadásának és apadásának egyik

oka a mesterek fizetésének lehetetlenül csekély volta. A községi vagy állami tanítók fizetése rendeztetett a törvény előírása szerint, a mestereké maradt a régi, mely a legigénytelenebb életmód szükségletein is már rég alól maradt. 1870-ben az E. K. Tanácsban többször tárgyalják azt a kérést, hogy minthogy a tanítás ideje 8 hónapra nyult, a tanítói fizetés határozottság meg egy gyermek után 1 frtban. A köröktől véleményt kérnek. Ezek egyhangúlag ajánlják az elfogadást azzal az érveléssel, hogy az iskolai év 8 hónapra kinyúlásával a tanítók akadályozva vannak gazdaságuk folytatásában. Az 1871. évi Főtanács meghatározza egy évre az 1 frt tandíjat azzal a hozzáadással, hogy ahol esetleg magasabb fizetés van, ott megmarad, ahol pedig termények, földbirtokélvezet, stb., ezek szintén. De az 1872. évi Főtanácson már panasz van a tandíj ellen. Különösen a keresztúri és aranyosi kör zúgolódnak, mire a Főtanács úgy módosítja tavalyi határozatát, hogy szegényeknek ez a díj elengedhető. Ugyanez évi zsinaton Sínfalva oly hevesen tiltakozott a tandíj emelése ellen, hogy a zsinat az eddigi szokást fenntartani határozta. Az 1873. évi Főtanács pedig megállapítja, hogy a tandíj miatt már csaknem mindenütt zúgás, panasz és elégedetlenség van.

Tárgyi okoknál fogva ide tartozik a kolozsvári eklézsia iskolamestere és kántora helyzetének vázlatos ismertetése.

A többi kántorétól eltérő jogi és anyagi helyzete volt a kolozsvárinak, ami sok kellemetlen osztozkodásra és vitatkozásra adott alkalmat. Kezdetben a kántor teljesen a diáki társaság tagja volt s teendőit a kollégium szabályozta, ellenőrizte, fizetését is az szabta meg és szolgáltatta ki. Mikor aztán a kollégium helyzete az egyházközség keretében megváltozott s felügyelete és kormányzása a plebánus kezéből a „státus” hatáskörébe ment át, a kántor helyzete is megváltozott. Még pedig úgy, hogy az anyaeklézsia tisztviselője lett ugyan, de a divízióból mégis kapta a maga szűkre szabott részét. Ha nőtelen volt, bennlakott a kollégiumban. Erre a furcsa helyzetre élénk világot vet Simó Pál kolozsvári kántor kérése, melyet 1774 dec. 24-én a nagy drágaság és a csekély fizetés miatt az eklézsiahoz terjesztett. Megvilágítja a fizetési viszonyokat is, továbbá a diákokhoz való helyzetét. Azért érdemesnek tartjuk ismertetni. Sérelme az, hogy egy falusi mester és a tordai kántor is félannyi bért kap, mint a papja, ő pedig harmadát vagy negyedét sem a papja fizetésének, pedig viszonya olyan kellene, hogy legyen, mint azoknak. S amennyivel előbb való a városi papság a falusinál, annyival előbb való a városi kántorság is a falusinál. Látja, hogy „a scholai diákokhoz — kikhez annyi relatiójok, mint hozzám, nincsen — az nemes

eklézsiának sok ízben mennyi jótéteményei accedálnak: ugyanis azoknak ingyen főzetnek az nemes eklézsia érdemes tagjai, tartván mindennapi kétszeri kenyérral is; amellet karácsonyba mely sok és emlékezetre méltó pénzzel segítik. Bőjti pénzzel is nevezetesen succurrálnak az astatiokkal együtt (mely sok rendbéli jótéteményeire az nemes eklézsiának mint voltak ez előtt is sok deákok érdemesek, a magok példájukkal kimutatták). Ő igen sok jótéteményből nem részesül; hanem csak a karácsonyi cantatioból kap annyit, mint egy más, mivel akkor fárad utána; a senior pedig, ha tetszik, kantál a generalis kantáción kívül s ha tetszik nem, mégis 15-öd részt veszen belőle, sőt minden divisióból, de azon kívül annyit, mint ő; noha talán azt gondolnák sokan, hogy néki, mint eklézsia kántorának, több jut belőle, mint egy világ diákjának. Hiszen úgy is tetszik néki, hogy ő is érdemelne annyit, vagy még többet ebből, mint a senior is, mert többet használ az eklézsiának és többet fárad a kántálásban is. Kéri, hogy a karácsonyi kántálásból adjanak neki 12 frtot. „A leánykák tanításáért” évi fizetése 1 vfrt., 1 véka búza és 1 szekér fa. De utólag fizették s megtörtént, hogy sokan előbb kivették leánykájukat s aztán nem adtak semmit. Kéri, adjon mindenki leánykájáért minden hó végén 1 márjást a tanításért, melyen veszen alkalmas időben fát s búzát. Így minden hónapban elhagyhatja az iskolát s mégis megfizethet igazán. Ezért a fizetésért örömet tanítja a leánykákat „*mindenre, amire a szülők fogják kívánni.*” A közgyűlés úgy határoz, hogy a szülők minden hó végével fizessenek 24 drt s eszerint fával, búzával és 1 frttal nem tartoznak. A másik kérésére: „*míg a mostani drágaság tart, a kántori holnapok táján*” egy-egy vasárnap hirdessék ki, hogy évenként négyszer kollektálás lesz s ha ebből a 12 frt ki nem telnék, pótolassék ki más-honnan. Ez a fizetésrendezés nem hozott megnyugvást. 1781 május 13-án (A kolozsvári unitárius eklézsia jkönyve 1767 ápr. 30. — 1792. Litt. X. 153—154. l.) megint fizetésemelést kér. „*Pro fixo et inalterabili salario*” megállapítják: 30 mfrt, 30 véka búza, 30 veder bor; „*a leánykák tanításáért penig*” 25 mfrt, de úgy, hogy azokat semminemű házi szolgálatjára ne applikálja, maga gyermekei által bosszantani, verettetni, vagy sebeztetni ne engedje, a háznak egy részében őket letelepedni engedje, szülőiket ne mortifikálja s többször fizetésjavításért az eklézsiát ne incommodálja. Az már nem tartozik tárgyunk körébe, hogy a kántor ellen 3 év mulva panasz van, hogy a leányokat nem jó móddal tanítja s a szülőket magától „*vadítja*”, amiért megintik s ő lemond állásáról. És az eklézsia egy tógás diákot vesz fel kántornak s a leányok tanítására.

12. fejezet.

Magántanítás.

A magántanítás kezdettől fogva szerves kiegészítő része volt az alsó osztályok köztanításának. Tulajdonképen a szükség teremtette meg, de idők folytán elvi okokkal is igyekeztek megalapozni szükségét és létét. Tudjuk, hogy az alsóbb osztályok tanítását papságra készült fiatalemberek végezték, akik tanulásukat elvégezve eklézsiákba való kirendelésüket várták. Ha jött a kirendelés, otthagyták osztályaikat, az átmeneti állapotot s mentek a parochiára. Ritkán töltöttek hosszabb időt a köztanítói állásokban s nem ambicionálták a kielégítő eredményt. Rövid időre életfenntartási lehetőség volt számukra, ritkán több ennél.

Ilyen viszonyok között szükség volt az alsó osztályok tanulóit a leckékre előkészíteni. Ezt végezték a magántanítók. A tanítás módszerében járatlan köztanítók által okozott hiányokat és fogyatékosságokat pótolni kellett valamivel s pótolták a magántanítás kötelezővé tételével. Ez a Bell (1753—1832) és Lancaster (1778—1838) elvének alkalmazása — a feltalálók előtt. Hiába, a szükség találékonyá tesz. Ennek a rendszernek voltak támadói is, védelmezői is. Védelmezői felhozták a *docendo discimus*-t. Amit a tanuló nem sajátított el, most mint tanító megtanulja, tehát bizonyos erkölcsi kényszert gyakorol. Ez azonban nem a tanuló, hanem a tanító érdekét szolgálja. Felhozták azt is, hogy a diákok életfenntartásának egyik eszköze, amely sok szegény tanulót segített át tanulói pályáján, ami szintén a tanító érdeke. De erélyes, állandóan éber és szemes ellenőrzést kíván, amiről nálunk elég későn gondoskodtak.

A magántanítás intézményét a helyes didakszis és módszer nevében nálunk nem kisebb ember támadta és ostromolta, mint Brassai. *Módszer és némi alkalmazásai* c. munkájában azt mondja róla, hogy a tanuló önereje kifejtését akadályozó, eszét enerváló reakciónárius intézmény, melynek fenntartását józan ésszel felfogni bajos. Az órákon figyelmetlenségre készítet. A magántanító tanítványa helyett megcsinálja a számtani feladatokat, fordításokat, dolgozatokat s így az éptagút bénává teszi. A rendszert védők *docendo discimus*-elvére az az ellenvetése, hogy ha a tanító gyenge, ezzel ugyan nem tesz nagyobb előmenetelt. A gyermekre tiszta kár és hátrány s azért feltétlenül eldobandónak tartja. Így nyilatkoztak a 70-es években mások többen is a rendszerről, s az instruktort „faulenzert”-nek s a tanuló kezébe adott fordításnak mondották. Sándor

János¹ szerint nem kell megszüntetni, hanem reformálni. Nem kell eldobni két okból. Mert a bennlakásban szükséges, hogy a kisebbek felügyelet alatt álljanak s mert kevésszámú tanerők mellett „megtűrhető egy jólvezetett magántanítási rendszer”. De előfeltétel először az, hogy a tanítók kiválasztásánál minden egyéb mellékes szempont mellőzésével egyedül csak a tehetség és arravalóság érvényesüljön. Másodsor, kapjon az arra alkalmas tanítványt akár 10—20-at, de egy osztálybelieket. Harmadszor: a tanítási órák legyenek tantermekben és meghatározott időben. Hogy a felosztályúak egy része így nem kapna segítyt? Fő a tanuló érdeke. Senki másnak a szellemi megnyomorításából ne húzzon hasznot. Az az előnye is meg lenne, hogy a felső osztályok ösztönöztetnének a jóltanulásra, hogy kiérdemeljék a magántanítóságot.

Az 1839. évi törvények meghozatala előtt a magántanítók teendőit és kötelességeit a következő utasítás szabályozza:

1. Senkinek sem szabad tanítványt, vagy mendikánst keríteni magának, vagy elbocsátani az igazgató engedélye nélkül.

2. A magántanító naponként ügyeljen arra, hogy tanítványai az intézetben megjelenjenek, az órákat látogassák; ha hiányoznak, a vidékieknek szülőit, az extraneusoknak (= künnlakó kolozsváriak) szobafőnökeiket értesítsék, hogy leckékre küldjék őket.

3. Senki se vonja el tanítványát órákról, se ne engedje őket készületlenül leckékre; ne terheljék ismétlésekkel a tanulót, hogy ezáltal az alsó osztályok elvégzésére képtelenné váljanak, hanem olyanra tanítsák, amit az osztályban előadnak és vezessék őket azon osztályoknak, melyeket látogatnak, szabályai, frázisai, kötött és kötetlen stílusok folytonos gyakorlásában és így készíttessenek elő a magasabb művészetekre.

4. Minden nap legalább négyszer a kitűzött időben tanítsák őket; naponként kétszer latin és német mondatokat tanuljanak könyv nélkül, kétszer írjanak a legjobb kézi példány szerint.

5. Azokat a frázisokat, melyeket naponként kapnak, alkalmazzák gyakorlatilag; 2—3 magyar mondatot adjanak nekik latinra fordítás végett.

6. Klasszikus stílus-gyakorlatokat és hetenként kétszer házi extemporálékat köteles latinra fordíttatni, hogy a szabályok gyakorlatilag alkalmaztassanak és utasítást adni a fordításban, ha megakadnak.

7. A tanulók magyar nyelven ne beszéljenek, a latin nyelv tanítói a plágára nagy gondot fordítsanak.

8. Tanítványait ne bízsa másokra, mert ahány fő, annyi vélemény és annyi módja van a tanításnak.

9. A tanító ügyeljen, hogy engedelmével ne maradjanak otthon, vagy a lakószobákban és ne maradjanak el hazulról és az iskolából.

10. Kerülje a haszontalan fejtegetéseket és érthetetlen magyarázatokat; inkább tartson folytonos gyakorlatokat a tanuló tehetségéhez és jelleméhez mérten, mert „nem minden jó bárkinek s különböző hajlamok különböző vezetést igényelnek”.

¹ Miként kellene a középtanodai magánoktatást szabályozni, hogy az eddiginél kedvezőbb eredményt mutathassunk fel? (Ker. Magvető, 1876. 126—128. l.)

11. Ügyeljen tanítványai könyveire, ruhájára, tisztaságára, vallásos, erkölcsös, becsületes életére; hogy mosdatlanul, fésületlenül, piszkosan ne jelenjenek meg s mindezt nem annyira szavakkal és fegyelmezéssel, mint inkább példájával. Mert aki példájával nem tanít, nagyon rosszul tanít és aki csak a tanulmányokban halad előre, az erkölcsös életben pedig visszamarad, az nem érdemel dicséretet.

12. Tanítsa meg őket, hogy tisztán, értelmesen és illendően beszéljen, a tógatusokat és extraneusokat tisztelje és illően köszönjön nekik

13. A hibázókat bottal ne fenyítsék, korbáccsal és lapáttal sem a fejet, sem a test más felső részeit ne üssék, folytonosan ne szidják őket nehogy e gyakori fenyítések érzéketlenné tegyék őket. Gyalázó, illetlen és tiszteletlen, a tanulók előtt gyűlöletes szavakkal, minők: számár, fattyú, huncfut, ne illessék őket.

14. Kötelesek a közszükségletekre fizetendőket a tanítványoktól sürgetni, a szülőket a fizetésről értesíteni, a befizetett összeget a köztanítónak, vagy főnöknek haladéktalanul beadni.

15. Év végén kötelesek az igazgatónak jelenteni, hogy a szülők a tanítás díját megfizették-e, de e tekintetben az igazgató tudta nélkül ne járjanak el.

16. Mivel a tanítványok között mendikánsok is vannak, a keresztény érzület azt kívánja, hogy nem szolgáljak tekintendő, hanem mint polgár- vagy nemes tanulók tanítandók.

Az 1840. évi törvények a „külön tanítókról” kevés és lényegtelen intézkedéseket tartalmaznak. Mindössze annyit, hogy azokat a pedagogarchával egyetértőleg a rektor-professzor nevezi ki, tekintetbe véve a szülők, vagy tutorok kívánságát is. Az alosztályúak köztanítói a mulasztók névsorát az esküdtszék minden ülésére beadják, hová a mulasztók „külön tanítói” megidéztetnek, hogy tanítványaik „hanyagolásáért” kérdőre vonassanak, megfeddessenek és szorgalmasabb felügyeletre utasíttassanak. Ha a gyermek másodszor is engedelem nélkül mulaszt, ünnepélyesebben megintetik, harmadik esetben a tanítvány tőle elvétetik. A köztanító „minden holdnapnak elein” tartandó esküdtszék előtt a rektornak beadja tanítványai elrendezését. Ha a rektor a hibát a „külön tanítóban” látja, az esküdtszék elébe idézteti s megbüntetteti. Tehát nem ő bünteti, hanem az esküdtszék.

A törvény nem tartalmaz semmit arról, hogy a magántanító mikor, hogyan, mennyi ideig foglalkozzék tanítványával s tulajdonképen mi vele szemben a teendője. Nagy haladást mutat ebben a tekintetben az 1845. évi törvény. Ennek pedig az az oka, hogy az 1841. évi Főtanács reformálván a gimnázium alsó tagozatának tanulmányi rendjét s behozván a szakrendszert, szükségessé vált nemcsak a köz-, hanem a magántanítók teendőit is szabatosan előírni. A magántanító az első hét végével, — miután megismerkedett „nevelvénye” tehetségével, — napirendet szab tanítványának, melyben óráról-óra legyen feljegyezve a gyermek minden teendője a felkeléstől a lefekvésig, egész nap magán- és köztanulási foglalatossága, a

szünet, játék és rendes evés órái. A játékorára nézve értsen egyet az egy szobában lakó gyermekek többi tanítóival. Egyik példányt beadja a pedagogarchához, másikat ágya felé függeszti s ennek naponta pontos teljesítését eszközli. A tanító a tanítványai hollétéről, közlecke mulasztásairól tudni és az igazgató és pedagogarcha megszólítására számot adni köteles. Naponként d. e. 11—12-ig, d. u. 6—7-ig tartja a „kamarai tanítást“, hogy ez időben a pedagogarcha a szobákat vizsgálván, a tanításmódra felügyelhesse és szükséges utasításokat adhasson. A magántanító leckétől ment óráiban tanítványa közlecke óráit meglátogatja, hogy az ottani tanításmóddal megismerkedjék. Minden alkalommal nevét a köztanítóknál levő jegyzőkönyvbe a látogatás napjával együtt beírja, mely minden szorgalomszak végén a pedagogarchához beadatik. (86. §.)

Az 1871. évi első nyomtatott „Rendszabályok“ XIII. szakasza hét pontban szól a magántanításról. A magántanítókat az igazgató nevezi ki, de lehetőleg a szülők, vagy gyámok óhajának megfelelően. Kötelességük a tanítványokat a leckékre előkészíteni, fordításaikat s más dolgozataikat elkészíttetni és kijavítani. Ez az utasítás a tanítás mellett kellően hangsúlyozza a nevelést is, mely szerint a tanító köteles a gyermek testi és lelki épsége és jólléte felett őrködni. A javadalmasok kötelesek a szegény gyermekek közül egynek oktatását ingyen vállalni. A játékorákat az egy szobában lakó gyermekek tanítói közösen állapítják meg. A magántanítás órái d. e. 11—1 és d. u. 6—7 óráig. A többi rendelkezések egyeznek az előbbi rendszabályokéival.

Az 1880/81. és 1885. évi törvények és rendszabályok változtatás nélkül átveszik az előbbi törvény rendelkezéseit.

Az 1896. évi rendszabályok IV. rész III. szakasza „*Utasítás az alosztályú tanulók felügyelői számára* c. tárgyalja e kérdést. Ez a törvény tehát nem ismer *magántanítókat*, csak *felügyelőket*. Oka az, hogy az államsegélyre vonatkozó szerződés megkötése után az iskolát látogató kormányképviselők évről-évre jobban sürgették nemcsak az állami tantervnek bevezetését, hanem — habár erre nem volt joguk s nekünk nem volt kötelezettségünk — vizsgálataik rendjén mind erőteljesebben kifogásolták rendtartásunk amaz intézkedéseit, amelyek hiányoztak az államiból. Ilyen volt a magántanítás intézménye is. Az utolsó negyedszázad alatt megváltozott a helyzet a publicus praeceptorok tekintetében is. Ezek helyét a tanárjelöltek, póttanárok, szaktanítók, óraadó tanárok foglalták el mégpedig évről-évre nagyobbodó számban s a tanítás javult és a magántanítás szüksége és jelentősége ugyanolyan mértékben kevesbedett. Ellenben teljes mértékben fennállott a felügyelet

és ellenőrzés szüksége. Ezért a *felügyeletet* szervezi, de a teendőket azonosan állapítja meg, habár jobban kihangsúlyozza a napirend megtartását, a kötelesség teljesítését, az illendő és szolgálatkész fellépést, a szorgalom és jellem nevelését, a munka helyes beosztását illető teendőket, mint a tulajdonképeni tanítást. Eltér a korábbi rendtartástól abban is, hogy szegénysorsú tanulók felügyeletét az igazgató rendeletére bárki köteles díjtalanul teljesíteni. Aztán abban, hogy testi fenytés alkalmazását eltiltja s nagyobb hibák, nyakasság, szembeszállás esetében a felügyelőt az igazgatóhoz utasítja.
